

Izbor karijere violinista nakon diplome

Kolovrat, Edita

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Music / Sveučilište u Zagrebu, Muzička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:116:675960>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-13**

Repository / Repozitorij:

[Academy of Music University of Zagreb Digital Repository - DRMA](#)

Sveučilište u Zagrebu
Muzička akademija
VI. odsjek

Edita Kolovrat

Izbor karijere violinista nakon diplome

Diplomski rad

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu, Muzička akademija
VI. odsjek za gudačke instrumente

Izbor karijere violinista nakon diplome

Diplomski rad

Student: Edita Kolovrat

Mentor: Dr. sc. Jelka Vukobratović, ass.

Akademska godina 2022./2023.

Zagreb, 2023.

Diplomski rad odobrio mentor
dr. sc. Jelka Vukobratović, ass.

U Zagrebu, 05.06.2023.

Diplomski rad obranjen ocjenom:

POVJERENSTVO:

1. Ivan Novinc
2. Davor Philips
3. Leonid Sorokow

Sažetak

U radu su predstavljeni mogući izbori karijere diplomiranih violinista, ali i uvid u trenutne mogućnosti zaposlenja nakon studija violine. Glazbeno obrazovanje je dugogodišnji proces, ali u ovom radu ću posebno promotriti razdoblje akademskog obrazovanja i kako utječe na formiranje glazbenih profesionalaca. Rad je temeljen na provedenom istraživanju među violinistima koji su diplomirali u posljednje 3 godine, ali i stručnoj literaturi. Podataka o izboru karijere violinista nakon diplome u Hrvatskoj nema dovoljno te ovim radom želim istražiti i opisati trenutnu situaciju na glazbenom tržištu. Cilj mi je i istražiti imaju li svi jednake mogućnosti nakon studija violine s posebnim naglaskom na položaj žena te saznati koliko nas studij priprema za konkurentnost na pedagoškom i izvođačkom području.

Ključne riječi: violina, karijera, obrazovanje, Hrvatska, posao, zanimanje, žena

Summary

This paper presents possible career options for graduated violinists and the current opportunities for employment after graduation. Music education is a long-term process, but in this paper I will specifically address the academic study period and how it affects the education of music professionals. The paper is based on conducted research among fellow violinists who graduated in the last 3 years and on professional literature. Since there is not enough data on violinists' career choices after graduation, I would like to use this paper to investigate and describe the current situation in the music market. My goal is to find out whether everyone has equal opportunities after graduation, with a special emphasis on the position of women, and to explore to what extent our studies prepare us to be competitive in the field of teaching and performing.

Key words: violin, career, education, Croatia, job, profession, woman

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Glazbeno obrazovanje violinista.....	3
3. Mogućnosti zaposlenja violinista nakon diplome.....	5
3.1. Pedagoški rad.....	7
3.2. Rad u orkestru.....	9
3.3. Status samostalnog umjetnika.....	11
3.4. Drugi poslovi u kulturnom sektoru.....	12
4. Rodni stereotipi i položaj violinistica na tržištu rada.....	13
5. Zaključak.....	18
6. Literatura.....	19

1. Uvod

Istraživanja o tržištu rada i zapošljivosti studenata nakon diplome su vrlo bitna za svaku struku, odnosno fakultet. U usporedbi s drugim fakultetima, specifičnost umjetničkih akademija je mali broj studenata, posebice gledajući po pojedinom smjeru. Zbog toga je i tržište rada u području umjetnosti podložno brzim promjenama i potražnji. Upravo iz razloga kako bih saznala trenutnu situaciju tržišta sam i odabrala temu "Izbor karijere violinista nakon diplome" za svoj diplomski rad. Osim toga, zanimalo me i koliko je i kakvu ulogu u profesionalnom formiranju violinista imao studij te kakav je položaj žena na glazbenom tržištu. S obzirom na specifičnost teme i nedostatak podataka, za ovaj rad sam kao izvore koristila stručnu literaturu, javno dostupne informacije (koje sam pronalazila na službenim internet stranicama), vlastito istraživanje provedeno među violinistima koji su diplomirali u posljednje tri godine na Muzičkoj akademiji u Zagrebu koje se temeljilo na anketi i polustrukturiranim intervjuima s četiri osobe koje su također diplomirale u posljednje tri godine. Za potrebe ovog rada ću identitet tih osoba u potpunosti zaštititi te preuzimam svu odgovornost za zaključke koje sam donijela na osnovu provedenih intervjuja.

Posljednja godina studija je period kada se studenti počinju interesirati za poslove u struci, kada istražuju koje područje im bolje odgovara i što zapravo žele raditi. Određeni uvid u poslove u struci studenti violine dobiju tijekom studija (pedagoška praksa, nastava orkestra) ili kroz honorarne poslove (zamjene za bolovanja, porodiljne dopuste i sl.), ali na kraju zapravo najviše ovise o ponudi poslova u datom trenutku. Osim vrlo ograničenog broja radnih mjesta koja budu dostupna, većina poslodavaca također zahtjeva i određenu provjeru prije zaposlenja (poput audicije) te nije dovoljno samo imati kvalifikaciju odgovarajućeg zvanja za tu poziciju. Uz sve to, posljednje tri godine smo svjedočili i globalnoj krizi uzrokovanoj pandemijom *corona* virusa zbog koje je kulturni sektor izrazito patio, što je mladim diplomiranim violinistima dodatno otežalo zaposlenje u struci. Spletom tih okolnosti, stekla sam dojam da se kolege u struci zapošljavaju teže nego prije te sam htjela istražiti kakva je zapravo trenutna situacija, odnosno koliko se violinista zaista zaposli u struci. Osim toga, istražila sam jesu li na tim poslovima zadovoljni, planiraju li

mijenjati radno mjesto, ali i na koji način ih je studij pripremio za profesionalni život nakon diplome.

Kao posebni dio ovog rada izdvojila sam temu koja mene izrazito zanima, a to je položaj žena u kulturi u Republici Hrvatskoj, točnije položaj violinistica na glazbenom tržištu. Riječ je o temi koja odnedavno zadobiva veću pozornost istraživača u različitim disciplinama i strukama, pa se i na Muzičkoj akademiji javilo, zasada svega nekoliko, diplomskih radova te me iz tog razloga još više zainteresiralo kakva je zapravo situacija u našoj struci. Položaj žena je tema o kojoj se još uvijek nerado govori, zbog čega zapravo i imamo vrlo malo konkretnih podataka kojima možemo analizirati trenutno stanje. Iako su ženska prava zapravo ljudska prava koja su im stoljećima bila uskraćena, moderno društvo i dalje vrlo skeptično i oprezno govori o temi položaja žena. Upravo zbog toga sam nastojala da je ovim radom pokušam demarginalizirati barem u okviru vlastite struke.

1. Glazbeno obrazovanje violinista

Obrazovanje profesionalnog glazbenika podrazumijeva osnovnu i srednju glazbenu školu te studij. U Republici Hrvatskoj je trenutno 1.921 učenik violine u osnovnim školama i 184 učenika violine u srednjim glazbenim školama¹ što čini violinu jednim od najzastupljenijih instrumenata kojeg učenici biraju (uz klavir i gitaru). Iako je violina jedan od najpopularnijih instrumenata među djecom, diplomirani violinisti su također i jedni od najtraženijih na tržištu rada s obzirom na veće kapacitete zapošljavanja (orkestri gdje je broj violina obilniji, glazbene škole, komorni sastavi). Samim time je logično i da je jedan od najmnogoljudnijih odsjeka na studijima glazbe onaj gudački te da je na tom odsjeku najviše upravo studenata violine (trenutno je na Muzičkoj akademiji u Zagrebu 57 studenata violine, 19 studenata viole, 19 studenata violončela, 5 studenata kontrabasa i 18 studenata gitare, dok je na Umjetničkoj akademiji u Splitu 9 studenata violine, 3 studenta viole, 2 studenta violončela te 7 studenata gitare). Zanimljivo je i da je gotovo svima (prema istraživanju koje sam provela među violinistima koji su diplomirali u posljednje tri godine na Muzičkoj akademiji u Zagrebu) studij violine bio prvi izbor, odnosno da se nisu dvoumili oko upisa studija violine.

Studij violine obuhvaća niz obveznih kolegija koji se odnose na izvođački (glavni predmet Violina, Studij orkestralnih dionica, Komorna glazba, Orkestar i Korepeticija glavnog predmeta), stručno-glazbeni (*Solfeggio*, Harmonija, Povijest glazbe i Glazbeni oblici i stilovi) i općeobrazovni aspekt struke (Tjelesna i zdravstvena kultura, Likovna kultura i strani jezik). Uz obvezne kolegije, studij nudi i niz izbornih kolegija od kojih većina studenata instrumenta bira one u sklopu pedagoškog modula (Psihologija odgoja i obrazovanja, Didaktika, Metodika nastave violine i viole i Pedagoška praksa gudačkih instrumenata), ali mogu birati i modul kulturnog menadžmenta, modul nova glazba, modul *jazz* glazba, modul glazbena produkcija, modul vođenja ansambala i modul tonski majstor.²

¹ Izvor: Školski e-Rudnik, <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrljoiZWE3YTE4OWQ0OWJmNC00OTJmLWE2MjktYTQ5MWJINDNlZDQ0liwidCI6IjJMTFJYmNjLWI3NjEtNDVhY1hOWY1LTRhYzY3ZTk0ZTFkNCIsImMiOj9> (pristup: 07.05.2023.)

² Izvor: Sveučilišni računski centar (Srce), <https://www.isvu.hr/visokaucilista/hr/podaci/1349/nastavniprogram/2022/razina/5/izvedba/R/smjer/107> (pristup 07.05.2023.)

Unatoč velikom spektru kolegija koji studenta violine trebaju pripremiti za profesionalni život, svega 37,5% ispitanika istraživanja koje sam provela je izjavilo da ih je studij violine pripremio za profesionalni život nakon diplome, dio ih navodi da je studij djelomično pripremio. Studenti koji su izjavili da ih je studij djelomično pripremio, kao obrazloženje navode je da ih studij nije dovoljno (i praktično) pripremio za pedagoški rad. Tako čak 75% ispitanika navodi da ih studij violine nije pripremio za sve vrste poslova u struci, odnosno da je obrazovanje bilo usmjerenije na određeni dio struke.

Kroz intervjue koje sam provela s četiri osobe koje su također diplomirale u posljednje tri godine saznajem da većina njih smatra da ih je studij svirački pripremio za profesionalni život, kako solistički tako i u orkestru, ali kao glavni problem navode da nisu imali dovoljno praktičan pristup pedagoškom radu, odnosno da je rad pedagoga znatno kompleksniji od onog za što nas se priprema.

“Iako na studiju postoje razni kolegiji iz različitih područja, imam dojam da je cijelo obrazovanje organizirano kao da se odgajaju solisti, a većina nas to neće biti.”

“Voljela bih da smo imali više prakse u podučavanju violine i da smo imali nekoga tko bi slušao naše satove i usmjeravao nas. Također mislim da bi bilo jako korisno kad bismo učili o psihološkom razvoju djeteta.”

Osim toga navode i da ih je studij pripremio za rad u orkestru, ali ne i za samo polaganje audicije, odnosno da bi znatno pomoglo da su na studiju postojale *“lažne audicije”* koje bi ih pripremile za profesionalni život nakon diplome.

“Po mom mišljenju orkestralne dionice bi se trebale raditi jedan na jedan s profesorom (ili nekoliko njih) i eventualno s članovima orkestara te imati “audicije” pred članovima orkestara koji bi nam poslije dali povratne informacije.”

“S jedne strane volio bih da sam se kao student mogao više fokusirati na pripremanje za orkestralne audicije, kao i za rad s djecom u školi, no s druge strane mislim da potpuna priprema za sve životne situacije nije ni moguća tijekom obrazovanja jer mnoge situacije koje nas čekaju nije moguće inscenirati na fakultetu.”

2. Mogućnosti zaposlenja violinista nakon diplome

Diplomirani violinisti su kvalificirani za razne poslove u kulturnom sektoru, ali dva najčešća izbora karijere su pedagogija i izvođačke djelatnosti (orkestri, komorni sastavi i ansambli). Znatno je manje onih koji djeluju kao samostalni umjetnici, dok ih se dio ne bavi poslovima vezanima za instrument koji su diplomirali, već nekom drugom granom unutar kulturnog sektora (poput glazbenog menadžmenta ili produkcije).

Za potrebu diplomskog rada sam detaljnije istražila mogućnosti zaposlenja s posebnim fokusom na generaciju violinista koja je diplomirala u posljednje tri godine (na Muzičkoj akademiji u Zagrebu) te saznala da njih čak 37,5% nema posao uz koji su vezani ugovorom na neodređeno. Većina onih koji nemaju ugovor na neodređeno navode kako rade po ugovoru na određeno u školama (kao zamjena za porodiljni dopust), da rade honorarno u orkestrima ili ansamblima, dok ih dio navodi da ima vlastite projekte/angažmane. Zanimljivo je i da većina njih (66,7%) ima upravo posao koji su željeli te da ih taj posao ispunjava (62,5%).

Istražila sam i financijski aspekt rada diplomiranih violinista. Anketa je pokazala podjednak broj onih koji su svojim primanjima zadovoljni (45,8%), kao i onih koji smatraju da su nedovoljno plaćeni, a po jedno navodni da primanja nisu dovoljna s obzirom na količinu rada kako bi se uopće došlo do zaposlenja te da su nedovoljno visoka primanja, ali u redu s obzirom na cjelokupnu financijsku situaciju u državi. Tako ih 75% navodi da mogu živjeti od svojih primanja, dok ostalih 25%, odnosno četvrtina diplomiranih violinista ovisi o potpori obitelji ili partnera (financijski ili u vidu stambenog prostora). Sudionici u intervjuu su tako komentirali:

“Smatram da su primanja na poslu u redu s obzirom na količinu i težinu rada...S druge strane plaća bi mogla biti veća, pogotovo u vremenu u kojemu cijene rapidno rastu i život je svima sve teži.”

“Što se tiče plaća, treba imati na umu radno vrijeme i količinu novaca koji se dobije za isti. Uvjeti rada su vrlo specifični i teško se mogu usporediti s bilo kojom drugom profesijom. Također, treba imati na umu i stanje u državi koje je vrlo važan faktor koji se naprosto ne može ignorirati.”

Posebnu problematiku u umjetničkom sektoru predstavlja i uvriježeno mišljenje kako je umjetnost prije svega “poziv”, a ne posao (Armstrong, 2021: 278). Dok je npr. u pedagoškom poslu vidljiva količina rada, odnosno lako je pratiti koliko je netko

radio (evidencija sati u e-Dnevniku), izvođački poslovi često pate jer se uglavnom vidi isključivo završni produkt, odnosno sama izvedba. Dok pripreme i vježbanje za izvedbu mogu trajati tjednima, mjesecima, pa i godinama, publici je vidljiv samo dio u kojem i publika i izvođač mogu uživati, a iz tog dijela je lako zaključiti da posao u kojem se uživa, a za koji je potreban niz specifičnih sposobnosti, nikako ne može biti posao, već je to “poziv”. Upravo zato se od glazbenika nerijetko očekuje besplatan (ili potplaćen) rad, a ujedno i kako bi dokazali svoje sposobnosti za eventualne daljnje angažmane (Primorac, 2012: 17). Uvriježeno je i da se od umjetnika na početku karijere očekuje besplatan rad kako bi se dokazali u svom području djelovanja (Primorac, 2021: 54-55). To potvrđuje i činjenica da je 66,7% ispitanika mog istraživanja izjavilo kako se od njih nekada očekivalo da za rad ne traže financijsku kompenzaciju.

“Poziv ili posao nije bitno, mnoge su to godine rada i odricanja i novac kojim teško sam živim je naprosto nedovoljan za takav stupanj obrazovanja.”

Unatoč tome što se smatra da za posao u području umjetnosti zaposlenik treba biti vođen intrinzičnim, a ne financijskim motivima, svaki rad bi trebao biti plaćen.

2.1. Pedagoški rad

Pedagoški rad violinista podrazumijeva individualnu nastavu, najčešće u sklopu odgojno-obrazovne ustanove. U području pedagoškog rada, osim samog znanja o predmetu koji netko predaje, očekuje se i određeno znanje iz područja psihologije (posebice o psihičkom razvoju djece), metodike (načinima pristupa radu) kao i poznavanje kurikuluma, odnosno Nastavnog plana i programa³. Rad u (glazbenoj) školi podrazumijeva i planiranje nastave, pripremu materijala, vođenje evidencije (e-Dnevnika), dolaske na sjednice i popratne manifestacije (poput koncerata, natjecanja i slično).

Pedagoški rad profesora instrumenta je nešto kompleksniji od grupnog rada u nastavi jer zahtjeva individualnu prilagodbu svakom učeniku. Za sviranje instrumenta je potreban niz specifičnih motoričkih radnji koje je potrebno vježbati i razvijati, a koje se ne razvijaju jednako brzo i jednakim intenzitetom kod svakoga. Dok će učenje sviranja instrumenta, u ovom slučaju violine, gotovo kod svih učenika započeti jednako (dijelovi instrumenta, položaj tijela i ruku, usvajanje naziva žica i slično), vrlo brzo će se nastava morati prilagoditi brzini učenja i usvajanja gradiva svakog pojedinog učenika (prema Škojo i Sabljari, 2016: 260). Tako će profesor morati tražiti razne načine i tehnike koje bi pomogle učenicima za usvajanje gradiva, a pri tome ipak nalaziti i gradivo koje je učenicima dovoljno zanimljivo i u kojem mogu uživati, odnosno koje mogu uspješno interpretirati. Izuzev samih glazbenih vještina, znanja i navika, profesor je dužan i "brinuti se da se cjelokupni odgojno-obrazovni proces odvija prema suvremenim psihološkim, pedagoškim i metodičkim spoznajama uz poštovanje osobnosti svakog učenika"⁴. Dakle, pedagoške kompetencije podrazumijevaju uočavanje načina kojima učenik najbolje uči, motiviranje i ohrabrivanje učenika, stvaranje pozitivnog autoritativnog odnosa, a ujedno i vlastitu želju za napretkom i usavršavanjem (Ljubetić i Kostović Vranješ, 2008: 210-211).

Posebni dio rada profesora instrumenta je rad s izrazito nadarenim učenicima. Darovita djeca obično već sama pokazuju veliki interes za znanjem i radom, brzo se

³ Odnosi se na Nastavni plan i program za osnovne glazbene i plesne škole, odnosno Nastavni plan i program za srednje glazbene i plesne škole:
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_09_102_2320.html (pristup 10.05.2023.);
https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/SrednjeObrazovanje/Nastavniplanovi-Umjeticke/1_nastavni_plan_i_program_za_srednje_glazbene_i_plesne_skole.pdf (pristup 10.05.2023.)

⁴ Prema Nastavnim planovima i programima za osnovne glazbene škole i osnovne plesne škole.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_09_102_2320.html (pristup 10.05.2023.)

snalaze s novim gradivom, ali isto tako im duže zadržavanje na istom gradivu lako dosadi te iz tog razloga postoji rizik od odustajanja od nečega u čemu su uspješni (Adžić, 2011: 171-174). Potrebno je savršeno balansirati između gradiva koje je dovoljno teško da je nadarenom djetetu zanimljivo i izazovno, ali ipak dovoljno dostižno da ne uzrokuje frustriranost i osjećaj neuspjeha. No, nadarenost često sa sobom donosi i veći pritisak, kako od okoline, tako i intrinzično te je potrebno učenike naučiti i kako se nositi s pritiskom (javnog nastupa, (samo)kritike...). Također, dugoročan i intenzivan rad može dovesti do simptoma sagorijevanja (tzv. *burnout*), koji ponovno može dovesti do odustajanja te je potrebno paziti da učenik zadržava osjećaj ispunjenosti, zadovoljstva i interesa.

Tako možemo zaključiti da je pedagoški rad iznimno složen i iziskuje stalnu involviranost u sve aspekte učenikovog obrazovanja. Pedagoški posao traži i značajnu dozu emocionalne inteligencije kako bi profesor mogao uočavati emocije, stresore, stanja i motivatore svakog pojedinog učenika, kao i načine da ih iskoristi u svrhu edukacije.

Također, diplomiranim violinistima za zaposlenje često nije dovoljno samo to što su kvalificirani za neki posao, već se prilikom zapošljavanja traži dodatna vrsta evaluacije, uglavnom u obliku oglednog sata ili audicije. Tako je čak 75% ispitanika u mojoj anketi izjavilo da su prilikom zapošljavanja imali nekakvu vrstu vrednovanja. Osim toga, prva godina rada se smatra pripravničkom, nakon čega je potrebno položiti i stručni državni ispit⁵. No, obrazovanje pedagoga ne završava tada, već tijekom cijelog radnog staža moraju pohađati i stručne skupove te razne vrste edukacija, a ukoliko ispune kriterije vrednovanja stručno-pedagoškog rada, mogu napredovati u zvanje mentora, savjetnika i izvrsnog savjetnika⁶.

Unatoč navedenim zahtjevima posla, pedagoški poslovi su čest odabir diplomiranih violinista, između ispitanicima koji su diplomirali u posljednje tri godine i koji imaju stalan posao je čak 80% njih zaposleno u školama.

⁵ Prema Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi:
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html (pristup 11.05.2023.)

⁶ Prema Pravilniku o napredovanju učitelja, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja u osnovnim i srednjim školama i učeničkim domovima:
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_07_68_1372.html (pristup 11.05.2023.)

2.2. Rad u orkestru

Violinisti u orkestru mogu svirati unutar *tutti* dionice (prvih ili drugih violina), ili kao vođa ili zamjenik vođe dionice (odnosno kao koncert majstor ili zamjenik koncert majstora). Opis posla *tutti* violinista podrazumijeva sudjelovanje na orkestralnim pokusima, izvedbama, snimanjima i gostovanjima, kao i sudjelovanje na audicijama, a od zaposlenika se očekuje visoka kvaliteta izvedbe, osobnu pripremljenost, točnost pri dolascima na pokuse, izvedbe i snimanja, kao i disciplinirano ponašanje pri istima, točnost pri unošenju dodatnih oznaka u notne materijale po uputama vođe dionice ili dirigenta, održavanje i ispravnost instrumenta te poštivanje hijerarhije unutar orkestra i sekcije⁷. Pored toga, koncert majstor ili vođa dionice (ili njihov zamjenik) još mora i izvoditi solističke dionice, voditi dionicu, voditi sekcijske probe, definirati izvođačke oznake (poput poteza gudačima, artikulacije i slično), baviti se mentorskim radom, predlagati program za audicije (unutar svoje sekcije), kao i pravovremeno definirati izvođačke oznake i obavijestiti svoju sekciju o tome⁸.

Dok je za pedagoške poslove vrednovanje u vidu oglednog sata ili audicije još uvijek opcionalno i ne odlučuju se sve škole za takav način provedbe natječaja, svi zaposlenici u orkestru prilikom zapošljavanja imaju obaveznu audiciju. Način provedbe audicije se razlikuje od orkestra do orkestra, ali uglavnom se radi o konceptu od dvije ili tri etape. Uglavnom se u prvoj etapi izvodi solistički dio repertoara, dok se u drugoj i/ili trećoj etapi izvode orkestralne *tutti* dionice (odnosno solističke orkestralne dionice ukoliko je riječ o poziciji koncert majstora ili vođe dionice ili njihovih zamjenika), dok pojedini orkestri zahtijevaju i *prima vista* sviranje. Naravno, poslodavci zadržavaju pravo da na audicije ne pozovu sve koji su se prijavili na natječaj, tako da kvalificiranost za radno mjesto ne garantira i sam poziv na audiciju. Nakon položene audicije zaposlenika u orkestru očekuje probni rok (duljina varira, uglavnom šest mjeseci do godinu dana) kako bi se utvrdilo zadovoljava li kandidat uvjete rada, odnosno kako se snalazi unutar sekcije i orkestra.

⁷ Prema Javnom natječaju za radno mjesto Orkestralni glazbenik - *tutti* Hrvatske radiotelevizije: <https://glazba.hrt.hr/simfonijski-orkestar-novosti/javni-natjecaj-za-radno-mjesto-orkestralni-glazbenik-tutti-16-rujna-2022-9591094> (pristup 11.05.2023.)

⁸ Prema Javnom natječaju za radno mjesto Orkestralni glazbenika - Vođa sekcije: <https://o-nama.hrt.hr/hrt/javni-natjecaj-za-radno-mjesto-orkestralni-glazbenik-voda-sekcije-7-svibnja-2021-1696388> (pristup 11.05.2023.)

Iako u usporedbi s radom u školi, orkestar nudi nešto povoljnije radno vrijeme (pokusi u trajanju tri ili četiri sata, koncerti u trajanju od dva do tri sata), rad u orkestru može biti izrazito zahtjevan. Potrebno je kroz cijeli staž održavati sviračku kondiciju, a nerijetko i uslijed dugogodišnjih (opetovano ponavljanih) kretnji nastaju i profesionalne ozljede (najčešće ruku, vrata i kralježnice). No, usporedimo li profesionalne glazbenike i sportaše (koji također uzastopno ponavljaju iste motoričke radnje), glazbenike se ne uči kako se brinuti o svojem fizičkom stanju kako bi se prevenirale moguće ozljede (Lucijanić M., Breitenfeld D., Lucijanić T., Kust, Breitenfeld T., 2008: 32). Jednostavnim vježbama razgibavanja i istezanja može se znatno smanjiti mogućnost od raznih ozljeda, ali i pomoći u samoj tehnici sviranja (npr. ugrijane tetive i mišići puno bolje funkcioniraju od hladnih). Naravno, kao i kod profesionalnih sportaša, bitna je i količina sna i zdrava prehrana, što je za glazbenike u orkestru nekada posebno zahtjevno jer iziskuje planiranje i pripremu, što je teško uskladiti uz nezgodne termine pokusa i izvedbi. Također, profesionalni glazbenici nerijetko pate i od oštećenja sluha zbog trajne izloženosti buci (često iznad 100 dB).

Mogućnosti zaposlenja u orkestru u Republici Hrvatskoj obuhvaćaju osam simfonijskih orkestara - Zagrebačku filharmoniju, orkestar Hrvatske radiotelevizije, Dubrovački simfonijski orkestar, orkestre Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku te orkestar kazališta Komedija. Tako je u posljednje tri godine raspisano 15-ak natječaja⁹ za stalno (u to sam uključila i natječaje raspisane u kazalištima koji prvo zapošljavaju ugovorom na određeno sukladno Zakonu o kazalištima¹⁰, te nisam uključila natječaje koji su bili raspisani na određeno zbog bolovanja ili porodiljnog dopusta). Između 30 studenata koji su diplomirali u posljednje tri godine na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, njih četvero je zaposleno u orkestrima u Republici Hrvatskoj, dok je jedna osoba zaposlena u orkestru u Republici Sloveniji¹¹

⁹ Informacije koje su bile dostupne putem službenih stranica spomenutih orkestara (pristup 11.05.2023.)

¹⁰ Prema Zakonu o kazalištima: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_06_71_1703.html (pristup 11.05.2023.)

¹¹ Informacije dostupne na službenim mrežama orkestara:

<https://www.hnk.hr/hr/opera/ansambl/orkestar/>;

<https://filharmonija.si/filharmonija/orkester/>;

<https://glazba.hrt.hr/simfonijski-orkestar/clanovi-simfonijskog-orkestra-hrt-a-6371> (pristup 11.05.2023.)

2.3. Status samostalnog umjetnika

Samostalni umjetnici su umjetnici koji su izvan radnog odnosa, a kojima je umjetničko stvaranje jedino i glavno zanimanje¹². Ovim zakonom samostalni umjetnici ostvaruju pravo na mirovinsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje, a imaju pravo i podnijeti zahtjev da mu se isti plaćaju iz proračuna Republike Hrvatske. Samostalni umjetnici tako moraju biti članovi strukovne umjetničke udruge, a mogu osnivati i vlastite umjetničke organizacije. Također, umjetnici moraju zadovoljavati i kriterije iz Pravilnika o načinu i uvjetima za priznavanje prava samostalnih umjetnika na uplatu obveznih doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje iz sredstava proračuna Republike Hrvatske¹³ kako bi uopće mogli predati zahtjev za status samostalnog umjetnika. Dakle, umjetnici moraju javno djelovati najmanje pet godina (ovaj dio se uglavnom odnosi na umjetnike iz područja popularnih i zabavnih umjetnosti), dok umjetnici sa završenom odgovarajućom akademijom ili fakultetom mogu predati zahtjev odmah po završetku studija. Osim toga moraju odgovarati i specifičnim financijskim kriterijima (umjetnik mora u posljednje tri godine ostvariti manji prosječni godišnji dohodak unutar samostalne umjetničke djelatnosti te manji prosječni godišnji dohodak izvan samostalne umjetničke djelatnosti od prosječne godišnje bruto plaće po zaposlenom u pravnim osobama u Republici Hrvatskoj). Naravno umjetnici moraju odgovarati i određenom kriteriju samog glazbenog stvaralaštva, tako npr. instrumentalisti klasične glazbe moraju ostvariti najmanje deset nastupa s četiri konceptijski različita programa, a koji uključuju i djela hrvatskih skladatelja, dok članovi komornog ansambla moraju ostvariti najmanje petnaest nastupa s četiri različita programa na kojima moraju izvesti najmanje dvije skladbe suvremenih hrvatskih skladatelja. S obzirom na vrlo specifične kriterije, ne čudi da trenutno svega 251 osoba ima status samostalnog umjetnika iz područja glazbenog stvaralaštva¹⁴ i svega četiri diplomirana violinista.

¹² Prema Zakonu o pravima samostalnih umjetnika i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_05_43_839.html (pistup 12.05.2023.)

¹³ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_08_91_1770.html (pristup 12.05.2023.)

¹⁴ <http://hr.hzs.hr/Struktura-WEB-a/Navigacija-umjetnika/Umjetnici/Glazbeno-stvaralastvo> (pristup 12.05.2023.)

2.4. Drugi poslovi u kulturnom sektoru

Izuzev poslova koji su direktno vezani za violinističku struku, postoje i razni poslovi u kulturnom sektoru koje diplomirani violinist može raditi, koji u natječaju ne specificiraju traženo područje glazbe ili umjetnosti. S obzirom na to da je u Republici Hrvatskoj tek u skorije vrijeme porasla potreba i interes za kulturnim menadžmentom, posebice u području glazbenog stvaralaštva, diplomirani instrumentalisti nerijetko rade na takvim pozicijama. Potrebu za stručnjacima u području kulturnog menadžmenta uvidjela je i Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku koja nudi studij na odsjeku za kulturu, medije i menadžment¹⁵. Tako su diplomirani instrumentalisti nerijetko voditelji raznih festivala (poput Dubrovačkih ljetnih igara¹⁶, Osorskih večeri¹⁷) ili ravnatelji kulturnih ustanova ili njihovih odjela (poput Hrvatskog glazbenog zavoda¹⁸ ili opere Hrvatskog narodnog kazališta¹⁹). Također, u Republici Hrvatskoj ne postoji studij za tonskog majstora ili glazbenog producenta izuzev modula tonski majstor i glazbena produkcija pri Muzičkoj akademiji u Zagrebu te se diplomirani instrumentalisti nerijetko bave i takvim poslovima.

¹⁵ <http://www.uaos.unios.hr/odsjek-za-kulturu-medije-i-menadzment-2/> (pristup 12.05.2023.)

¹⁶

<https://www.dubrovnik-festival.hr/hr/novosti/martina-filjak-imenovana-novom-intendanticom-dubrova%C4%8Dkih-ljetnih-igara> (pristup 12.05.2023.)

¹⁷ <https://en.osorfestival.eu/o-festivalu/umjetnicki-ravnatelj> (pristup 12.05.2023.)

¹⁸ <https://www.hgz.hr/o-nama/rijec-predsjednice/> (pristup 12.05.2023.)

¹⁹ <https://www.hnk.hr/hr/o-nama/unutarnje-ustrojstvo/> (pristup 12.05.2023.)

3. Rodni stereotipi i položaj violinistica na tržištu rada

Kroz stoljetnu povijest klasične glazbe, muškarci su se izdvojili kao dominantni u gotovo svim područjima glazbene umjetnosti (kao skladatelji, izvođači i dirigenti), no unatoč tome postoje izvori još iz antičkog doba koji prikazuju glazbene izvođačice. Glazbenice su tako djelovale i tijekom srednjeg vijeka i renesanse, često kao putujuće glazbenice i zabavljačice aristokracije (Rocconi, 2006: 336-337). Glazbeno obrazovanje bilo je vrlo poželjno u visokom društvu te su bogati aristokrati često svojim kćerima plaćali poduke iz pjevanja ili sviranja instrumenta. Već tada su nastali rodni stereotipi koji su se zadržali sve do današnjice, a podrazumijevaju to da su određeni instrumenti primjereniji ženama. Nastankom i razvitkom orkestara, ženama se onemogućavalo profesionalno bavljenje glazbom, a ovakva tradicija zadržala se sve do 1913. kada je žena po prvi puta u povijesti zaposlena u orkestru (Nayeri, 2019: 9). Tek 69 godina kasnije, Berlinska filharmonija zapošljava prvu ženu, dok je Bečka filharmonija učinila to tek 15 godina nakon Berlinske. Danas, Bečka filharmonija zapošljava 20 žena od 137 članova orkestra²⁰, što je 14,6%, dok Berlinska filharmonija zapošljava 24 žene od ukupno 123 člana orkestra²¹, što iznosi 19,5%.

Da rodni stereotipi vezani uz instrumente postoje danas, pokazuje i statistika u školama u Republici Hrvatskoj. Tako npr. instrumenti koji se smatraju “ženskim”, poput violine ili flaute zaista i imaju više učenica nego učenika (u Republici Hrvatskoj je npr. 1755 učenica, a svega 352 učenika violine, kao i 1188 učenica, a 85 učenika flaute²²) u usporedbi s instrumentima koji se smatraju “muškima” (u Republici Hrvatskoj je npr. 157 učenika, a svega 24 učenice trombona, kao i 501 učenik i 94 učenice trube).

Izuzev rodnih stereotipa vezanih uz odabir instrumenta koji netko svira, u glazbene profesije se prenio i stereotip o rodnoj predisponiranosti žena za pedagoški rad. Taj stereotip počiva na patrijarhalnom svođenju žene na isključivo biološku funkciju majke i pretpostavlja da im je rad s djecom primjereniji i lakši nego muškarcima. Kako je u povijesnoj perspektivi, pored bivanja domaćicom,

²⁰ <https://www.wienerphilharmoniker.at/en/orchester-mitglieder> (pristup 12.05.2023.)

²¹ <https://www.berliner-philharmoniker.de/en/about-us/orchestra/musicians/> (pristup 12.05.2023.)

²² Školski e-Rudnik:

<https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiaZWE3YTE4OWQ0OWJmNC00OTJmLWE2MjktYTQ5MmJINDNlZDQ0IiwidCI6IjJMTFJYmNjLWI3NjEtNDVhYi1hOWY1LTRhYzYzZTk0ZTFkNCIsImMiOiJh9> (pristup 12.05.2023.)

najprihvatljiviji posao za ženu bio posao učiteljice, ne čudi da je pedagoški rad brzo stekao status feminizirane profesije. No, od žene se očekivalo da će nakon što postane majka prestati raditi i posvetiti se odgoju i kućanstvu, zbog čega je dugi niz godina smatrano da se žena kada postane majka odrekne učiteljskog rada. Čak i kada bi ostale u radnom odnosu nakon stupanja u brak, udane žene su bile plaćane manje od neudanih, uz objašnjenje da muškarac treba biti hranitelj obitelji (Mušanović i Vrcelj, 201: 77-80). U današnjim društvenim odnosima, možemo prepoznati zadržavanje stereotipa da bi samo neudane žene trebale raditi, a udane i majke ne, primjerice u situaciji kada poslodavci na razgovoru za posao pitaju žene planiraju li imati djecu ili kada radije zapošljavaju muškarce kako bi izbjegli probleme vezane uz porodiljne dopuste (Banich i Gojić, 2018: 28-29). Pozitivno je što je danas rodni stereotipa sve manje (kako po instrumentima, tako i po predispozicijama za posao), što potvrđuje i moje istraživanje u kojemu je na pitanje je li pedagoški rad primjereniji za ženu svega 8,3% ispitanika odgovorilo potvrdno. Zanimljivo je i da je čak 87,5% ispitanika odgovorilo kako bi žene trebale i na porodiljnom dopustu dobivati puni iznos plaće. Na pitanje o rodnim stereotipima, intervjuirani ispitanici mog istraživanja su rekli sljedeće:

“Mislim da su rodni stereotipi sve manje prisutni danas iako ih još uvijek ima. Čula sam za neke situacije gdje se daje prednost muškarcima jer kod žena postoji mogućnost odlaska na porodiljni što rezultira traženjem novog zaposlenika što „komplicira“ situaciju poslodavcu.”

“Stereotipi koji dijele nešto na muški ili ženski posao sa svakom novom generacijom sve više odumiru i ne smatram da su oni bili zastupljeni tokom studija moje generacije...”

Uz rodne stereotype, prethodna istraživanja ističu i problem objektivizacije glazbenica. Povijesno gledajući, žene u orkestru su smatrane nepoželjnima jer ih je tradicionalna muška perspektiva svodila na predmet seksualne želje koji svojom pojavom odvraća fokus muškaraca u orkestru sa same izvedbe (Norgaard, 2016: 7). Ujedno je i smatrano da žene ne mogu biti dirigentice jer im nedostaje fizičke snage i autoriteta, a uz to bi svojom pojavom oduzimale koncentraciju izvođača. Takvi, i slični stereotipi, spadaju u područje spolne diskriminacije, a poražavajuće je da je, prema istraživanju kojeg su Selma Banich i Nina Gojić provele na 93 ispitanice koje rade u kulturi (uglavnom na području grada Rijeke), većina ispitanica doživjela spolnu ili rodnu diskriminaciju, uglavnom navodeći da su doživjele seksističke komentare,

uvrede, podcjenjivanje, segregaciju i slično. Objektivizacija je, srodno tome, čest problem kod solistica jer nerijetko veću pažnju kritike zadobije upravo komentar o fizičkoj pojavi, a tek onda o njezinim izvođačkim sposobnostima, dok će za muške izvođače rijetko kada biti komentirano kako su izgledali, a veći fokus će biti na njihovim izvedbenim mogućnostima. Da je objektivizacija i dalje prisutna među glazbenicima, potvrdile su mi je i ispitanice istraživanja idućim izjavama:

“Susrela sam se s osobama koje su mi direktno rekle da ne ciljaj na visoko jer sam žena i da to nije za mene, neki su mi savjetovali da ne očekujem određena radna mjesta jer kao žena nisam interesantna poslodavcu jer mogu otići na porodiljni i to ne žele plaćati, i susretala sam se s iskompleksiranim ljudima koji me prijekorno gledaju ako obučem suknu, što odmah stvara prepreku ako ja od tih ljudi trebam nešto naučiti i dobiti vrednovanje.”

“Jedinu profesionalnu diskriminaciju koju sam doživjela nakon diplome su bili komentari (pa čak i prijave) kako sam se obukla i koliko mi se ramena i gležnjevi ističu u orkestru na pozornici ili na snimanju, ali vjerujem da su ljudi doživjeli i goru diskriminaciju.”

Pored rodnih stereotipa i objektivizacije kojima su žene glazbenice izložene, potencijalnu peripetiju u karijeri glazbenice predstavlja i majčinstvo. Unatoč tome što se natalitet u Republici Hrvatskoj potiče, majčinstvo često predstavlja problem zbog potrebe traženja zamjene za porodiljni dopust. Također, društveno je prihvaćeno da je majka ta koja je dužna u potpunosti i samostalno preuzeti brigu o djetetu, što značajno može otežati karijeru glazbenice, dok očevi taj isti period života, dok je dijete u razvoju i zahtijeva puno pažnje, nesmetano razvijaju karijere. Dakle, postavlja se pitanje stvara li zaista majčinstvo prepreku u razvitku karijere glazbenica, ili prepreku stvara nedovoljna uključenost očeva u roditeljstvo. Samim time ne čudi i da su, prema izvorima iz Ujedinjenog Kraljevstva, u kulturnim industrijama dominantno zaposleni ljudi bez djece, obzirom da češće prihvaćaju projekte koji uključuju neujednačeno radno vrijeme (Armstrong, 2021: 282). Zanimljivo je da je situacija o zapošljavanju žena u kulturi 2019. godine bila bolja u Republici Hrvatskoj u usporedbi s prosjekom Ujedinjenog Kraljevstva (Armstrong, 2021: 277). No, čak i kada dolazi do diskriminacije, bilo u vidu objektivizacije, promoviranja rodnih stereotipa ili uznemiravanja, žrtve vrlo nerado prijavljuju spomenute slučajeve jer ih tako nešto može obilježiti kao nepoželjne zaposlenike, a samim time dodatno otežati životnu situaciju. Tako sam na pitanje o tome je li moguće prijaviti diskriminaciju ili

uznemiravanje na poslu ili studiju dobila odgovor koji je potvrdio moju prethodnu tvrdnju:

“Mislim da se ona može prijaviti i prilikom studija i rada, samo što većina žrtava to obično ne radi zbog strahova od gubitka posla i potencijalnih odnosa nakon prijave. Mislim da se radnike indirektno potiče na prijavu diskriminacije iako je svima draže ako se ne moraju time baviti i ako takvi problemi uopće ne postoje što kod pojedinaca može uzrokovati indiferenciju prema tome.”

U usporedbi s orkestrima poput Bečke ili Berlinske filharmonije, gdje je udio žena ispod 20%, orkestri u Republici Hrvatskoj zapošljavaju žene u znatno boljem postotku. Tako orkestar Hrvatske radiotelevizije²³ zapošljava 83 osobe, od čega 43 žene (51,8%), dok je u dionicama prvih i drugih violina od 27 zaposlenih čak 20 žena (74,1%). Zagrebačka filharmonija²⁴ broji 119 članova, od čega 45 žena (37,8%), a u dionicama violina je ukupno 38 zaposlenih, od čega 23 žene (60,5%). Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu²⁵ zapošljava 71 osobu, od čega 35 žena (49,3%), dok dionice prvih i drugih violina broje 19 zaposlenih, od čega 14 žena (73,7%). Hrvatsko narodno kazalište u Rijeci²⁶ ima 58 zaposlenih, od toga 26 žena (44,8%), dok je u prvim i drugim violinama ukupno 15 zaposlenih, od čega 11 žena (73,3%). Hrvatsko narodno kazalište u Splitu²⁷ broji 37 (stalno) zaposlenih, od čega 17 žena (46%), članovi nisu navedeni prema dionicama. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku²⁸ zapošljava 37 ljudi, od toga 16 žena (43,2%), a u dionicama violina zapošljava 10 ljudi, od čega 5 žena (50%). Dubrovački simfonijski orkestar²⁹ zapošljava 32 glazbenika, od čega 20 žena (62,5%), a u sekcijama prvih i drugih violina je ukupno 10 zaposlenih, od čega 9 žena (90%). Naposljetku, orkestar kazališta Komedija zapošljava 36 glazbenika, od čega 12 žena (33,3%), dok je u sekcijama prvih i drugih violina ukupno 10 zaposlenih, od čega 7 žena (70%). Iz ovih podataka možemo zaključiti od osam simfonijskih orkestara koji djeluju u Republici Hrvatskoj, samo dva orkestra imaju više od 50% žena zaposlenih u ansamblu, dok je položaj violinistica

²³ <https://glazba.hrt.hr/simfonijski-orkestar/clanovi-simfonijskog-orkestra-hrt-a-6371> (pristup 13.05.2023.)

²⁴ <https://www.zgf.hr/hr/clanovi-orkestra/> (pristup 12.05.2023.)

²⁵ <https://www.hnk.hr/hr/opera/ansambl/orkestar/> (pristup 12.05.2023.)

²⁶ <https://hnk-zajc.hr/clanhnk/rijecki-simfonijski-orkestar/> (pristup 12.05.2023.)

²⁷

<https://www.hnk-split.hr/o-kazalistu/ansambl/detalj/artmid/1151/articleid/9978/zbor-i-orkestar-hnk-split> (pristup 13.05.2023.)

²⁸ https://hnk-osijek.hr/o-kazalistu/?about_id=190 (pristup 12.05.2023.)

²⁹ <https://www.dso.hr/clanovi-orkestra/> (pristup 12.05.2023.)

prilično povoljan, pa je tako u sedam od osam orkestara (za jedan orkestar nedostaje podjela ljudi po dionicama) zaposleno barem 50% žena, a u šest orkestara i više od 50%. S obzirom da je u Republici Hrvatskoj trenutno više učenica (83,3%) nego učenika violine, a također i više studentica (73,7%) nego studenata violine, možemo očekivati da će se pozitivni trend zapošljavanja glazbenica zadržati i u budućnosti.

4. Zaključak

Dok studij nastoji što bolje i opširnije pripremiti studente violine za profesionalni život nakon diplome, stečeno znanje i vještine uvelike ovisi o angažmanu pojedinca. Tako veći odabir izbornih predmeta iz raznih modula olakšava pronalazak posla na tržištu rada, ali usprkos širokom teoretskom znanju kojeg studenti steknu, studentima violine nedostaje prakse iz raznih područja. Dok se određeni dijelovi prakse mogu poboljšati (poput uvođenja "lažnih audicija"), dio struke, posebice unutar pedagogije, se često najbolje nauči vlastitim iskustvom (iako bi praktično iskustvo predavanja prije samog zaposlenja uvelike pomoglo).

Po završetku studija, diplomirane violiniste u Republici Hrvatskoj očekuje relativno ograničeno tržište rada u kojem su najtraženiji upravo glazbeni pedagozi, ali s obzirom da je u prilično maloj državi poput naše čak osam simfonijskih orkestara te razne druge mogućnosti zaposlenja u kulturnom sektoru, situacija nije potpuno beznadna. Ujedno smatram i da se nedovoljno klasičnih glazbenika informira o statusu slobodnog umjetnika koje otvara mogućnosti za puno slobodnije glazbeno djelovanje shodno vlastitim interesima.

Također, možemo zaključiti da je položaj violinistica u Republici Hrvatskoj prilično povoljan, ali i da dugogodišnji rodni stereotipi, kao i objektivizacija glazbenica zaista ne treba postojati u 21. stoljeću. Unatoč tome, glazbenice i danas doživljavaju razne vrste diskriminacije i objektivizacije, što potvrđuje moje istraživanje u kojemu je od 14 ispitanica njih čak 6 (42,9%) izjavilo da je tijekom studija ili na poslu doživjelo neki oblik diskriminacije ili zlostavljanja. Usprkos tome što dugogodišnji stereotipi, kao i objektivizacija žena još uvijek preživljava, vjerujem da ih zajedničkim trudom i edukacijom možemo zaustaviti.

5. Literatura

1. Adžić, D. Darovitost i rad s darovitim učenicima. Kako teoriju prenijeti u praksu. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. Vol. LVII, 2011. Br. 25. str. 171-184.
2. Akademija za umjetnost i kulturu Osijek.
<http://www.uaos.unios.hr/odsjek-za-kulturu-medije-i-menadzment-2/> (pristup 12.05.2023.)
3. Armstrong, V. Afterword: Challenges and Opportunities: Ways Forward for Women Working in Music. U: Hamer L. (ur.) *The Cambridge companion to women in music since 1900*. Cambridge: Cambridge University Press. 2021.
4. Banich, S. i Gojić, N. *Kako žive umjetnice?*. Rijeka: Prostor Plus. 2018.
5. Berliner Philharmoniker.
<https://www.berliner-philharmoniker.de/en/about-us/orchestra/musicians/> (pristup 12.05.2023.)
6. Božić, I. *Prekarnost kreativnog rada mladih umjetnica u hrvatskoj glazbenoj industriji* [diplomski rad]. Zagreb: Muzička akademija u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu. 2019.
7. Breitenfeld, D., Breitenfeld, T., Kust, D., Lucijanić, M. i Lucijanić T. Pojavnost zdravstvenih tegoba vezanih uz rad glazbenih izvođača. *Sacred Cecilia: a sacral music magazine*. Vol. 78, 2008. Br. 3-4. Str. 32-35.
8. Defar, A. *Pozitivan odnos između učitelja i učenika na satu instrumenta* [diplomski rad]. Zagreb: Muzička akademija u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu. 2020.
9. Dubrovačke ljetne igre.
<https://www.dubrovnik-festival.hr/hr/novosti/martina-filjak-imenovana-novom-intendanticom-dubrova%C4%8Dkih-ljetnih-igara> (pristup 12.05.2023.)
10. Dubrovački simfonijski orkestar. <https://www.dso.hr/clanovi-orkestra/> (pristup 12.05.2023.)
11. Duhović, M. *Psihofizičke pripreme gudača* [diplomski rad]. Zagreb: Muzička akademija u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu. 2021.
12. Hrvatski glazbeni zavod. <https://www.hgz.hr/o-nama/rijec-predsjednice/> (pristup 12.05.2023)

13. Hrvatska radiotelevizija.
<https://glazba.hrt.hr/simfonijski-orkestar-novosti/javni-natjecaj-za-radno-mjesto-orkestralni-glazbenik-tutti-16-rujna-2022-9591094> (pristup 11.05.2023.)
14. Hrvatska radiotelevizija.
<https://o-nama.hrt.hr/hrt/javni-natjecaj-za-radno-mjesto-orkestralni-glazbenik-v-oda-sekcije-7-svibnja-2021-1696388> (pristup 11.05.2023.)
15. Hrvatska radiotelevizija.
<https://glazba.hrt.hr/simfonijski-orkestar/clanovi-simfonijskog-orkestra-hrt-a-6371> (pristup 11.05.2023.)
16. Hrvatski sabor. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html (pristup 11.05.2023.)
17. Hrvatski sabor. Zakon o kazalištima.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_06_71_1703.html (pristup 11.05.2023.)
18. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku.
https://hnk-osijek.hr/o-kazalistu/?about_id=190 (pristup 12.05.2023.)
19. Hrvatsko narodno kazalište u Rijeci.
<https://hnk-zajc.hr/clanhnk/rijecki-simfonijski-orkestar/> (pristup 12.05.2023.)
20. Hrvatsko narodno kazalište u Splitu.
<https://www.hnk-split.hr/o-kazalistu/ansambl/detalj/artmid/1151/articleid/9978/zbor-i-orkestar-hnk-split> (pristup 12.05.2023.)
21. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu.
<https://www.hnk.hr/hr/opera/ansambl/orkestar/> (pristup 11.05.2023.)
22. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu.
<https://www.hnk.hr/hr/o-nama/unutarnje-ustrojstvo/> (pristup 12.05.2023.)
23. Hrvatska zajednica samostalnih umjetnika.
<http://hr.hzsus.hr/Struktura-WEB-a/Navigacija-umjetnika/Umjetnici/Glazbeno-stvaralastvo> (pristup 12.05.2023.)
24. Kostović Vranješ, V. i Ljubetić, M. Pedagoška (ne)kompetencija učitelj/ica za učiteljsku ulogu. *Odgojne znanosti*. Vol. 10, 2008. Br. 1. Str. 209-230.
25. Ministarstvo kulture. Pravilnik o načinu i uvjetima za priznavanje prava samostalnih umjetnika na uplatu obveznih doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje iz sredstava proračuna Republike Hrvatske.

- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_08_91_1770.html (pristup 12.05.2023.)
26. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: Školski e-Rudnik.
<https://app.powerbi.com/view?r=eyJrljoiZWE3YTE4OWQtOWJmNC00OTJmLWE2MjktYTQ5MWJINDNIZDQ0liwidCI6IjJmTFJYmNjLWI3NjEtNDVhYi1hOWY1LTRhYzYzZTk0ZTFkNCIsImMiOjh9> (pristup 07.05.2023.)
27. Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_07_68_1372.html (pristup 11.05.2023.)
28. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Nastavni planovi i programi za osnovne glazbene škole i osnovne plesne škole.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_09_102_2320.html (pristup 10.05.2023.)
29. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Nastavni planovi i programi za srednje glazbene i plesne škole.
https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/SrednjeObrazovanje/Nastavniplanovi-Umjetnicke/1_nastavni_plan_i_program_za_srednje_glazbene_i_plesne_skole.pdf (pristup 10.05.2023.)
30. Mušanović, M. i Vrcelj, S. *Kome još (ne)treba feministička pedagogija?!* Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo, 2011.
31. Nayeri, F. When an Orchestra Was No Place for a Woman. *The New York Times International*. 27.12.2019. Str. 9
32. Norgaard, Ana. *Gender in Music Education: A Review of Literature and Action Plan* [diplomski rad]. University of Florida. 2016.
33. Osorske glazbene večeri.
<https://en.osorfestival.eu/o-festivalu/umjetnicki-ravnatelj> (pristup 12.05.2023.)
34. Pejković, L. *Percepcija rodnih stereotipa u interpretacijskim profesijama u klasičnoj glazbi* [diplomski rad]. Muzička akademija u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu. 2022.
35. Posavec, L. i Vlah, N. Odnos učitelj-učenik. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*. Vol. 160, 2019. Br. 1-2. Str. 51-64.
36. Prelas, L. *Karijere akademskih saksofonistica u Hrvatskoj* [diplomski rad]. Zagreb: Muzička akademija u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu. 2018.

37. Primorac, J. Od nesigurnosti do nesigurnosti: rad i zaposlenost u kulturnim i kreativnim industrijama. *Revija za sociologiju*. Vol. 42, 2012. Br. 1. Str. 5-30.
38. Primorac, J. *Od projekta do projekta: Rad i zaposlenost u kulturnom sektoru*. Zagreb: BLOK. 2021.
39. Rocconi, E. Women Players in Ancient Greece. U: Leidorf, M. (ur.) *Music archaeology in context: archaeological semantics, historical implications, socio-cultural connotations*. University of Michigan. 2006.
40. Sabljarić, M. i Škojčić, T. Nove paradigme u poučavanju sviranja klavira. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. Vol. LXII, 2016. Br. 3. Str. 259-273.
41. Slovenska filharmonija. <https://filharmonija.si/filharmonija/orkester/> (pristup 11.05.2023.)
42. Sveučilišni računski centar (Srce). <https://www.isvu.hr/visokaucilista/hr/podaci/1349/nastavniprogram/2022/razina/5/izvedba/R/smjer/107> (pristup 07.05.2023.)
43. Wiener Philharmoniker. <https://www.wienerphilharmoniker.at/en/orchester-mitglieder> (pristup 12.05.2023.)
44. Zagrebačka filharmonija. <https://www.zgf.hr/hr/clanovi-orkestra/> (pristup 12.05.2023.)
45. Zastupnički dom Hrvatskog sabora Republike Hrvatske. Zakon o pravima samostalnih umjetnika i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_05_43_839.html (pristup 12.05.2023.)